

UOT 82

NAMIQ ƏHMƏDOV

AZƏRBAYCAN MƏTBUATI REPRESSİYA İLLƏRİNDƏ
("KOMMUNİST" QƏZETİNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)

Sovet imperiyasının 30-cu illəri cəmiyyətin tarixinə qırğınların törədildiyi qanlı bir tarix-aydınların soyqırımı tarixi kimi yazıldı. O cümlədən türk kökənli xalqların da tarixində repressiya illəri kimi yer alan bu tarix əslində azərbaycanlıların bir millət kimi silinməsinə hesablanmışdı. SSRİ-də genişlənən qırmızı terrorun əsas ittihamları sırasına "kamalizm", "pantürkizm", "türkcülük" ittihamlarının da qatılması, mətbuatda bunun "SSRİ və dövlət əleyhinə" cəhdlər kimi təqdim olunmaqda idi. Belə bir ziddiyyətli dövrdə nəşr olunan Azərbaycan mətbuatı, o cümlədən "Kommunist" qəzeti bütün qorxu və qadağalara baxmayaraq bir sıra müəttərəqqi əhəmətləri davam etdirməyə çalışmış, ziddiyyətləri ilə bərabər önəmli xidmətləri ilə də özünü təsdiq edə bilmişdir. Elmlər Akademiyasının olmadığı, ədəbi-bədii təşkilatların yeni-yeni formalaşdığı bir vaxtda "Kommunist" qəzeti redaksiyası milli elmi-mədəni qüvvələri öz ətrafında toplayan başlıca mənəvi mərkəzə çevrilmişdi. Qəzet milli jurnalist kadrların yetişməsində və formalaşmasında mühüm bir yaradıcılıq məktəbi kimi də özünü təsdiq edə bilmişdi.

Bu dövr respublikanın mətbuat orqanlarında Türkiyə ilə bağlı dostluq və qardaşlıq əlaqələrini ortaya qoyan hansısa bir məlumata rast gəlinməməsinin obyektiv faktoru kommunist rejiminin qadağaları ilə bağlı olmuşdur. Amma 1930-ci illərin əvvəllərindən genişlənən qırmızı terrorun ittihamları və repressiya birinci rəsmi partiya və dövlət qəzeti, kommunist-bolşevik ideallarının baş tərənnümçüsü olan "Kommunist" qəzetinin əməkdaşlarından da yan keçməmişdir. Qəzetə redaktorluq etmiş Ə.Qarayev, R.Axundov, B.Talıbli, H.Cəbiyev, tanınmış yazarlar X.İbrahim, F.Ağazadə və qəzetlə əməkdaşlıq edən neçə-neçə yazıçı-şair millətçi damğası ilə qətlə yetirilmişlər. Repressiya qurbanları olan əməkdaşların kimliyinin, hətta sovet rejiminə xidmətlərinin nəzərə alınmaması da göstərir ki, bu əslində millətə qarşı qırğın siyasəti olmuşdur.

Açar sözlər: Sovet imperiyası, Türkiyə, repressiya qurbanları, "Kommunist" qəzeti, "kamalizm", "pantürkizm", "türkcülük".

Sovetlər Birliyi tərkibində 70 ildən bir az çox bir dövərdə özünü sovet sosialist respublikalarından biri kimi təsdiq edən Azərbaycanın Türkiyə ilə sovet dönəmi əlaqələrini tədqiq edən tədqiqatçılar daha çox tarixi, mədəni və ədəbi əlaqələri tədqiqat sahəsi kimi araşdırmışlar. Təbii ki, siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin öyrənilməsi də bu aspektdə önəmli və özünəməxsus yer tutmuşdur. Amma mətbuatın bu sahədə önəmli fəaliyyəti unudulmasa da bu barədə demək olar ki, çox az danışılmış və bu yönündə olan tədqiqatlar da daha çox Türkiyə-Azərbaycan mədəni əlaqələri, bir qisim də Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələri kimi təqdim edilmişdir. Şübhəsiz ki, bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri olmuşdur. Amma sovet dövrü Azərbaycan mətbuatında Türkiyə mövzusu bütün qadağalara baxmayaraq cəmiyyətin daim aclıq duyduğu və ciddi maraq doğuran mövzulardan olmuşdur. 70 illik bir tarixi özündə birləşdirən bu əlaqələrin tarixi həm vaxt, zaman baxımından, həm də mahiyyət baxımından müxtəlif mərhələdə özünü göstərmişdir.

Türkiyə-Sovet münasibətləri: maraqların birləşdirdiyi iki ölkə. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılmasının vacibliyini hərtərəfli başa düşən və qəbul edən ölkə rəhbərləri V.İ.Lenin və M.K.Atatürk bu münasibətlərin möhkəm təməllərini qoya bildilər. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, bu məsələdə Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin ilk sədri, dövlət xadimi, həkim, yazıçı və dramaturq Nəriman Nərimanovun olduqca dəyərli və əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Eyni zamanda bu dövrdə məğlub blokun içindən çıxıb həyata vəsiqə almış yeni Türkiyə ilə qalib

Antantanın məğlub üzvü olan Rusiya arasında dostluq münasibətlərinin qurulması zamanın tələbi idi. Əlbəttə, bu münasibətlərdə beynəlxalq vəziyyət hadisələrin gedişini müəyyən etsə də, tərəfləri bir-birinə bağlayan ən müxtəlif məramlı maraqlar da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Amma sonralar bəlli oldu ki, Birinci Dünya müharibəsindən sonra qalib ölkələrə qarşı mübarizədə maraqların birləşdirdiyi hər iki ölkədə fikirlərin ciddi bir şəkildə haçalandığı, hətta daban-dabana zidd olan məqamları da ortaya qoydu. Sovet Rusiyasının Mustafa Kamal Paşanın simasında Türkiyə üçün bolşevik lideri hazırlamaq planlarının baş tutmaması ciddi bir anlaşılmazlıq yaratmaqla, həm dövlətlərarası diplomatik münasibətlərə yeni bir motiv gətirməkdə idi. Digər tərəfdən Antantaya qarşı mübarizədə sinfi maraqlara deyil, xalqın milli iradəsinə güvənən Atatürk Rusiya ilə yaxınlığı günün ümdə faktı kimi dəyərləndirsə də, bolşevik ideyalarının ölkəyə buraxılmamasını olduqca vacib amil sayırdı. Hətta türk dünyası, onun gələcəyi haqqında bir çox faktlara öncəgörmələri ilə dəyərləndirən və söyləyən böyük Atatürk həyatının son illərində “şimaldan gələcək təhlükəyə qarşı diqqətli olunuz” deyə vəsiyyət etməsi olduqca ilginç açıqlamalardan sayıla bilər. Ən müxtəlif məqamlarda söylənən bu və bu kimi fikirlər zaman keçdikcə, birmənalı olaraq öz təsdiqini tapmışdır. Beləliklə, rus bolşevikləri 20-ci illərdə daha çox Şərq ölkələrində bolşevizmin yayılacağına, İranda və Türkiyədə antiimperialist hərəkatın sosialist inqilabı ilə nəticələnməsinə bəslədikləri ümidləri, Mustafa Kamal paşanın simasında Türkiyədə “bolşevik lideri” yaratmaq ideyaları, hətta Mustafa Kamal paşanı müdafiə etmək adı altında “onu həmişə öz təsirində saxlamaq” Sovetlərə nəsisib olmadı [3]. Tarixin ən müxtəlif məqamlarında, eləcə də Yeni Türkiyənin formalaşmağa başladığı çağlarda Sovet İttifaqı ilə dostluğa böyük əhəmiyyət verən Türkiyə Respublikasının birinci prezidenti Mustafa Kamal Atatürk eyni ilə Rusiyanın güclənməsinin dünya düzəninə yeni hədə və iddiaların gətirəcəyinə şübhə etmirdi. Hətta 1932-ci ildə Almaniyada faşizmin dirçəldiyi və hakimiyyətə yiyələnmək niyyətində olduğu dövrdə Atatürk dünyada gedən prosesləri kifayət qədər uzaqgörənliklə dəyərləndirə bilmişdi. O, deyirdi: “Avropanı işğal etmək iqtidarında olan güclü alman ordusu yaradııldıqdan sonra 1940-1946-cı illərdə alovlanacaq müharibədə nə İngiltərə, nə Fransa, nə də Almaniya deyil, məhz bolşevizm qalib olacaqdır. Bolşeviklər təkcə Avropanı deyil, Asiyanı da təhdid edən başlıca qüvvə olacaqdır” [2, s. 133]. Lakin qeyd edilən bu və bu kimi ayrı-ayrı, eyni zamanda ciddi epizodlara baxmayaraq, Sovet və Türkiyə tərəfləri bir-birinə münasibətdə təmkinli davranış nümayiş etdirməklə, həm də ən müxtəlif tədbir və görüşlərdə diplomatik gəlişmələrə üstünlük verməklə bir-birinin maraqlarını gözləmək siyasətini qorumağa çalışmışlar. Hətta bu münasibətlərin repressiyanın tüğyan etdiyi 30-cu illərdə və sonralar da davam etdirilməsi diplomatiyanın uğurlarından sayıla bilər.

Xatırlatmağa dəyər ki, Türkiyənin xarici işlər naziri Şükrü Saracoğlunun SSRİ-yə uzunmüddətli səfəri (24 sentyabr-16 oktyabr 1939), İ.Stalin və V.Molotovla Türkiyə-Sovet qarşılıqlı yardımını haqqında müqavilə imzalanması ilə əlaqədar aparılan danışıqlar (beş saat on beş dəqiqə çəkən bu danışıqlar gecə 23:15-də başa çatmışdı) bir nəticə vermədi. Türkiyə tərəfindən bütün güzəştlərə baxmayaraq, Sovet tərəfi türklərlə qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə bağlamaqdan bütün vasitələrlə yayındı, hücum etməməklə bağlı öz üzərinə hər hansı öhdəlik götürmək haqqında söhbət belə açmaq istəmədi. Bu məsələ təbii ki, türk mətbuatında maraq doğuran polemikalar yaratmışdı. Məşhur türk jurnalisti Hüseyn Cahid Yalçın “Yeni Sabah” qəzetində (5 noyabr 1939) əgər bizim Sovetlərdən olan dostlarımız öz fikirləri barədə əvvəlcədən bizi xəbərdar etsəydilər, türklər özlərini nəticəsiz qalmış alçaldıcı Moskva danışıqlarından xilas etmiş olardılar, deyər dəyərləndirirdi. Sovet dövründə nəşr olunmuş əsərlərdə

isə Sovet-Türkiyə danışıqlarının heç bir nəticə verməməsinin və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilənin bağlanmamasının günahını hər kəs Türkiyə tərəfində görürdü. O da qeyd edilmişdir ki, bu tendensiya SSRİ-Türkiyə münasibətləri ilə bağlı Sovet dövrü tarixşünaslığında başlıca fakt olaraq qalmışdır [15].

Hətta bu görüşlər də təsdiq edirdi ki, Sovet tərəfi tələblərini açıq şəkildə ortaya qoymaqla, diplomatik dildən daha çox təzyiq və şantaj metodlarına üstünlük verməklə Türkiyəyə yönəlik iddialarının nə qədər ciddi olduğunu belə gizlətmirdilər. Amma Türkiyə rəhbərliyi Sovetlərə ümid və sayğı ilə yanaşmış, bu barədə ən yüksək rəngli dövlət xadimləri belə yüksək tribunalardan fikirlərini paylaşmışlar. Hətta o vaxtlar Xarici işlər naziri Şükrü Saracoğlunun SSRİ-yə uzunmüddətli səfərinin, İ.Stalin və V.Molotovla danışıqların nəticəsizliyindən təəssüf edən Türkiyə Respublikasının prezidenti İ.İnönü 1939-cu ilin noyabr ayında Böyük Millət Məclisinin növbəti sessiyasının açılışındakı çıxışında deyirdi: “Məlumunuz olduğu kimi, Xarici işlər nazirimiz Sovet hökumətinin müsafiri olaraq Moskvada üç həftəyə qədər görüş və müzakirələrdə bulundu. Bu müzakirələrdən, əski dostumuz Sovet İttifaqı ilə aramızda bugünkü məsud münasibətlərdən daha irəli bir vəziyyət ifadə edəcək bir anlaşma meydana gələ biləcəyinə ümid etmişdik. Nəticəyə varmaq üçün iqtidarımızda bulunan bütün qayretli sərf etmiş və bir müvəffəqiyyətin əldə edildiyi anlayışına varmışdıq. Buna rəğmən bizim mənfəətimizə olduğu qədər qarşı tərəfin mənfəətinə də müvafiq olduğunu zənn etdiyimiz nəticənin əldə edilməsi bu dəfə mümkün olmamışdır. Bununla bərabər, bilirsiniz ki, iki qonşu məmləkət arasındakı dostluq qüvvətli əsaslara söykənmişdir. Bu dövrün müvəqqəti şəraitindən doğan şərtlər və imkansızlıqlar bu dostluğa ihlal etməməlidir [11, s. 2-3].

Amma tarixdən də bəllidir ki, Sovet imperiyasının 30-cu illəri cəmiyyətin tarixinə məqsədli şəkildə qırğınların törədildiyi qanlı bir tarix-aydınların soyqırım tarixi kimi yazıldı. O cümlədən türk kökənli xalqların da tarixində repressiya illəri kimi yer alan bu tarix əslində azərbaycanlıların, yəni türklərin bir millət kimi silinməsinə hesablanmışdır. Məhz bu kimi obyektiv səbəblər ucbatından bu tarixi dövr Azərbaycan-Türkiyə, əslində isə Sovet-Türkiyə münasibətlərinin də tədricən pisləşdiyi, hətta zahirən dostluq, daxilən isə düşmənçilik həddinə çatdığı bir zaman kəsiyi olmuşdur. Əslində 20-ci illərin sonlarından başlanan bu dövrün önəmli xarakteri türk dünyasına qarşı qatı düşmənçilik mövqeyi olmuş, türk adının birmənalı olaraq leksikondan çıxarılmasına xidmət etmişdir. Hətta bolşevik-sovet ideyalarının daşıyıcıları olan, bu ideyaların bərqərar olması yolunda bütün məsləkləri ilə çalışan insanlara belə türkcü, pantürkist adı verməklə onları nəinki ləkələmək, asanca aradan götürmək yolu olmuşdur. 1937-38-ci illərdə pik səviyyəsinə yüksələn repressiya müəyyən vaxtlarda, İkinci Dünya müharibəsi və digər fəvqəladis hadisələrin təsiri sayəsində zahirən səngisə də 60-cı illərin əvvəllərinə kimi davam etmişdir. Daha dəqiq desək 1953-cü ildə SSRİ rəhbəri Stalinin ölümü ilə bu dövrün “təməlləri laxlamağa” başlamışdır.

Türkçülük mübarizə: dövlət siyasəti. Sovet illərində quruculuq tarixinin önəmli bir dövrü kimi ortaya qoyulan repressiya illəri düşmənlərə, o cümlədən daxili düşmənlərə qarşı ciddi mübarizələr tarixi kimi də təqdim edilmişdir. Hətta bu dövrün əsil mahiyyətində nələrin dayandığını çox sonralar-sovetlər birliyinin süqutundan sonra anlama bildik. “1934-cü il yanvar ayının 1-dən 1939-cu il yanvarın 1-dək Azərbaycanda XDI-nın komissarlığında 27 min 458 nəfər insan repressiyaya məruz qalıb” (9, s.109). Repressiya tarixi kimi xalqların, taleyinə yazılanlar, Azərbaycan xalqının taleyində bir az da “bol” olmuşdur: “Azərbaycan SSR Xalq Daxili İşlər komissarının müavini Markaryanın Yejova etdiyi məruzələrdən biri Azərbaycanda repressiyanın miqyasının yuxarıların planlaşdırıldığından daha artıq həyata keçirildiyini sübut

edir. Məruzədə qeyd olunur ki, ataları güllələnmiş, anaları isə 8-10 il iş almış uşaqların toplanaraq uşaq evlərinə göndərilməsi 1937-ci ildə aşağıdakı kimi aparılmışdır. Kirovabaddan (indiki Gəncə) 266 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 590 nəfər; Göyçaydan 197 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 383 nəfər; Qaryagindən (indiki Fizuli) 68 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 185 nəfər; Qubadan 161 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 373 nəfər; Zaqataladan 40 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 153 nəfər; Şamaxıdan 40 nəfər nəzərdə tutulduğu halda, 207 nəfər toplanmışdır” (19, s. 9). Ən acınacaqlısı da bu idi ki, “30-cu illərin siyasi mühitindən və tutduqları vəzifələrindən sui-istifadə edən ermənilər, 1918-ci ilin martında olduğu kimi, bu illərdə də bolşeviklərin irəli sürdüyü sinfi mübarizə ideyasından milli zəmində qırğınlar törətmək üçün istifadə etmişlər [19, s. 10].

Dövrün amansız xarakter və tələblərindən danışan ədəbiyyat tədqiqatçıları yazırdı: “Bizi bağlayan bütün bağları qoparmağa çalışan Sovet imperiyasının bizi milli dəyərlərimizdən, mənəvi-tarixi köklərimizdən ayırmaq cəhdi və istəyi nəinki bu əlaqələri, hətta türk sözünün özünü belə ifadə etməyi qadağan etdi. H.Cavid, Ə.Cavad, S.Mümtaz, M.Müşfiq kimi yüzlərlə söz adamı “pantürkist”, “panislamist” damğası ilə ittiham edilərək repressiya qurbanı oldu, “vətən xaini” damğası ilə vətəndən sürgün edildi. Həmin illərdə M.Ə.Rəsulzadə, Almas İldırım, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və bir çox aydınlar Türkiyəni özlərinə vətən seçmiş, öz yaradıcılıqlarını və fəaliyyətlərini orada davam etdirmişlər. Türkiyə-Azərbaycan arasındakı ədəbi mədəni, siyasi əlaqələrdə 30 ildən çox, 40 ilə yaxın soyuqluq olmuş, türk sevdası ancaq ayrı-ayrı aydınların, ziyalıların, söz adamlarının daxilindəki işıq sayəsində sönməmişdir” [6, s. 279].

Bu dövr respublikanın mətbuat orqanlarında Türkiyə ilə bağlı dostluq və qardaşlıq əlaqələrini ortaya qoyan hansısa bir məlumatla rast gəlinməməsinin obyektiv faktoru kommunist rejiminin siyasi ideologiyasının qadağaları ilə bağlı olmuşdur. 1930-cü illərin əvvəllərindən SSRİ-də genişlənən qırmızı terrorun əsas ittihamları sırasına “kamalizm”, “pantürkizm”, “türkçülük” ittihamlarının da qatılması, mətbuatda bunun “SSRİ və dövlət əleyhinə” cəhdlər kimi təqdim olunması adi hal almaqda idi. Hətta ideoloji sistem bu kimi amilləri siyasi düşmənçilik mərtəbəsinə qaldırmaqda idi. 1937-ci ilin fevral ayının sonlarında işə başlayan ÜİK(b)P MK-nın məşhur fevral-mart plenumunda çıxış edən Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirov Türkiyənin ünvanına açıq ittihamlar səsləndirdi. O, deyirdi: “Burjua millətçi ünsürlərin əksinqilabi təbliğatında belə bir müddə qırmızı xətlə keçir ki, SSRİ-də yaşayan Şərqi türk-tatar xalqları Türkiyədən nümunə götürüb onun səviyyəsinə qalxmalıdırlar. Kamalçı Türkiyə yeganə müstəqil, azad türk dövləti olduğundan SSRİ-dən ayrılmaq və Türkiyənin rəhbərliyi ilə güdrətli türk-tatar dövləti yaratmaq lazımdır”. M.C.Bağirov əlavə edirdi ki, əslində pantürkist və pankamalist təbliğat birmənalı SSRİ əleyhinədir və belə bir əhvali-ruhiyyə türk emissarları vasitəsi ilə Azərbaycanda, Krimda, Tatarıstanda, Özbəkistanda, Dağıstanda və Türkmənistanda yaradılmaqdadır [13, s. 26]. Heç şübhəsiz ki, Sovet rəhbərliyinin, ilk növbədə İ.Stalinin razılığı olmadan M.C.Bağirov uzun müddət SSRİ-nin dostu kimi tanınan Türkiyə haqqında belə bir ittihamı yüksək partiya toplantısında müzakirəyə çıxara bilməzdi [13, s. 27].

Bunun nəticəsi idi ki, pantürkizm və türkçülüklə mübarizə o qədər amansız və qanlı olmuşdur ki, uzun illər də adamları qorxu içərisində saxlaya bilmişdi. 30-cu illərin repressiyası zahirən bitsə də onun qorxusu sonralar da cəmiyyətin üzərində hakim olaraq qalmış, o dövrü yaşayan və bu amansız hadisələrə şahidlik edənlər bu qorxudan ömürlərinin sonuna kimi üzülə bilməmişlər. Necə ki, bir el məsəlində deyildiyi kimi: ilan vuran ala çatıdan da qorxar.

Bakı Dövlət Universitetində təhsil aldığımız illərdə tələbə yoldaşımız olan Aqşin Dadaşzadənin danışdığı bir hadisə yəqin ki, heç vaxt yadımdan çıxmıyacaq: o deyirdi ki, evimizdə külək və ya nəsə bayır (çöl) qapını bir balaca möhkəm döyəndə babam (akademik Məmməd Arif Dadaşzadə) bərk diksinərdi. Səbəbini soruşanda bir az həyəcan, bir az da təmkinlə deyirdi, fikir verməyin, 30-cu illərin yadigarıdır... Baxın o repressiya illərinin qorxusu nə qədər ağır olubsa, heç 40-50 il sonralar da, bu illərin amansızlıqlarına şahidlik etmiş məşhur akademik bu sarsıntıların girdabından çıxıb bilməmişdir.

Xalq yazıçısı Anarın bir xatirəsini də xatırlatmaq yerinə düşər: "...atam radioda Türkiyə dalğasını tutub alçaq səslə verilişləri dinləyər, qurtaran kimi dalğanı dəyişər, əqrəbi ya Bakının, ya da Moskvanın üzərinə qoyardı. Bir dəfə atam verilişi dinləyəndən sonra dalğanı dəyişməyi unutdu, mən tez yaxınlaşıb əqrəbin yerini dəyişdim. Bunu görən atam kövrələrək başımı sığaladı, sən nə tez böyüdüün? – dedi. Onda Anarın on yaşı var idi. Bu ehtiyatlılıq ona görə idi ki, hər an evə "gözlənilməz" qonaq gələ bilər, şairin Türkiyəyə nə məqsədlə "qulaq asdığı" sorğulara və cəzalara səbəb ola bilərdi" [6, s. 280].

Dövlət qəzeti: kütlələrin bolşevik siyasi tərbiyəçisi, həm də milli-mənəvi mərkəz kimi. Belə bir ziddiyyətli dövrdə nəşr olunan "Kommunist" qəzeti bütün qorxu və qadağalara baxmayaraq bir sıra mütərəqqi ənənələri heç şübhə etmirəm ki, məqsədli bir şəkildə davam etdirməyə çalışmış, ziddiyyətləri ilə bərabər önəmli xidmətləri ilə də özünü təsdiq edə bilmişdir. Ümumiyyətlə, dövrün siyasi mənzərəsinin çox hallarda mətbuatın dedikləri ilə uyğun gəlməməsi də özünü göstərmişdir. Hətta 30 və 40-cı illərin istər türk, istərsə də sovet mətbuatının dərc etdiyi məqalələr də təsdiq edir ki, bu kimi məsələlərdə mətbuat daha çox təmsil etdikləri dövlətlərin mövqeyində dayanmağı özlərini ən ümdə vəzifəsi kimi qəbul etmişlər. Xüsusən də "partiyalı və xəlqi" olan sovet mətbuatında bu amil birmənalı olaraq yuxarıların daha ciddi təsiri ilə müşayiət olunmuşdu. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, dəfələrlə dövlətlərarası ən yüksək rəngli danışıqlarda belə mətbuatın yazdıqları ciddi müzakirələrə səbəb olmuşdu.

Qeyd edilməlidir ki, o dövərdə və hətta İkinci Dünya müharibəsi başlayandan sonra Sovet diplomatik idarələri türk mətbuatını daha diqqətlə izləməyə başlamışdı. F.R.Atayın "Ulus" qəzetində dərc edilən sıradan bir yazısı Sovet səfirliyinin diqqətinə, hətta ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu ("Ulus", 9 noyabr 1941). F.R.Atayın məqaləsində belə bir fikir vurğulanırdı ki, əgər Almaniyə SSRİ-yə hücum etməsəydi, bir ildən sonra rus təhlükəsi elə həddə çatacaqdı ki, onu aradan qaldırmaq mümkün olmayacaqdı. Atayın "Ulus" qəzetində çıxan yazılarına D.Zaslavski 25 dekabr 1941-ci ildə "Pravda" qəzetində "Bərk qorxmuş türk jurnalisti" məqaləsi ilə cavab vermişdi. Hətta 1944-cü ildə SSRİ-nin Xarici İşlər komissarı olmuş Vyaçeslav Mixailoviç Molotovla türk səfiri Hüseyin Rağıp Baydur arasında Türkiyə və Sovet mətbuatı haqqında ciddi və qarşılıqlı ittihamların yer aldığı polemikalar arxiv materiallarında əksini tapmaqdadır. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, bu kimi fikirlərin mübahisə predmeti olmasını təsdiq edən saysız-hesabsız materiallar vardır. Hüseyin Baydur Moskvada fəaliyyətdə olduğu bir il ərzində Sovet mətbuatında Türkiyəyə qarşı ittihamlarla dolu materialların yayıldığından və məsələnin bu cür qoyuluşundan, Türkiyəyə qarşı bu cür təbliğatın aparılmasından narahatlığını bildirir. Diplomat hesab edirdi ki, əlaqə və münasibətlərin lazımı səviyyədə qurulmaması və Türkiyəyə münasibətdə Sovet mətbuatının mənfi mövqedə dayanması doğru deyil. H.Baydurun bu fikri ilə bağlı V.Molotov bildirdi ki, Sovet mətbuatında yazılanlar Türk mətbuatında SSRİ-yə edilən hücumların ancaq onda biri qədər ola bilər. Türkiyədə hər gün Sovet İttifaqı əleyhinə yazılar çap olunur. O əlavə etdi ki, Sovet İttifaqının

çətin günlərində Türkiyə mətbuatı onun məhv edilməsinin labüdlüyü, Sovetlərin xarici siyasətini imperialist siyasət olduğu barədə məqalələr dərc edir, SSRİ hazırda Avropada baş verən müharibənin əsas günahkarı kimi təqdim olunur. SSRİ-nin mövcud olduğu 27 il ərzində Baydur bir yazı tapa bilməz ki, orada Türkiyə əleyhinə bu kimi çağırışlar yer alsın, hətta onun məhv edilməsinə çağırışlar olsun. Baydur qeyd etdi ki, Türkiyə hökuməti Sovetlərə münasibətdə əvvəlki əlaqələri saxlamaqda və daha da dərinləşdirməkdə maraqlıdır və Türk mətbuatında da Sovet İttifaqı ilə bağlı yazıların 90 faizi müsbətdir, qalan 10 faiz elə də mühüm deyil, ona heç kim əhəmiyyət vermir: “Türkiyədə elə qəzet var onu bir adam buraxır. Bunlar qəzet deyil, “kələm yarpağıdır”. Belə qəzetləri “İzvestiya” kimi bir populyar nəşr ilə heç cürə müqayisə etmək olmaz”. Baydur təklif etdi ki, o, Sovet İttifaqından bir neçə jurnalisti özü ilə Türkiyəyə apara bilər, onlar özləri Türkiyədəki reallığı görsünlər, ictimaiyyətə də real və doğru məlumatlar çatdırsınlar. Molotov bildirdi ki, Sovet jurnalistləri indi hamısı cəbhələrdədir və müharibədən yazırlar [18]. V.Molotovla bu görüşdən az sonra, 1944-cü ilin oktyabrında Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi sistemində böyük nüfuzu olan və Türkiyənin təcrübəli səfirlərindən sayılan Hüseyin Ragıp Baydur SSRİ-dəki bir illik fəaliyyətini tamamlayaraq Moskvanı tərk etdi [18].

Danılmayan faktlardır ki, ölkənin ən populyar və məşhur qəzeti, eyni zamanda bütün sovet mətbuatına örnək olan “İzvestiya” belə bir mövqedə dayanırdısa, Azərbaycanda da kommunist-bolşevik ideallarının baş tərənnümçüsü olan “Kommunist” qəzetinin başqa bir mövqedə dayanması absurd olardı. Əslində sovetlərin ilk illərində əlifba islahatının həyata keçirilməsində, Şərq xalqlarının və Türkoloji qurultayların hazırlıq işlərində və keçirilməsində qəzetin informasiya-təbliğat vasitəsi olması da bilavasitə dövlətin yeritdiyi ideoloji siyasətin bəhrəsi idi. Bununla heç də qəzetin fəaliyyət sferasını və xidmətlərini azaltmaq fikrində deyilik. Əslində ayrı-ayrı tədqiqatçıların da dediyi kimi, Elmlər Akademiyasının olmadığı, ədəbi-bədii təşkilatların yeni-yeni formalaşdığı bir vaxtda “Kommunist” qəzetinin redaksiyasının milli elmi-mədəni qüvvələri öz ətrafında toplayan başlıca mənəvi mərkəzə çevrilməsi labüd idi. Bu gün bu reallıqları nəzərə almadan, qəzetin fəaliyyətini ancaq qara bir prizmadan baxıb dəyərləndirmək xeyli dərəcədə insafsızlıq olardı. Və ən nəhayət qəzet, milli jurnalist kadrların yetişməsində və formalaşmasında mühüm bir yaradıcılıq məktəbi kimi də özünü təsdiq edə bilmişdi. Bu ənənə uzun illər, hətta uzun onilliklər boyu “Kommunist” qəzetinin özünü təsdiqində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Respublikanın ən yaxşı jurnalist qüvvəsinin cəmləşdiyi kollektivin yaradıcı əməyi ilə nəşr edilən qəzet, yaradıcı və təşəbbüskar ziyalıların da fəal tribunasına çevrilə bilmişdir. Eyni zamanda qəzetin ideya-siyasi səviyyəsi, peşəkarlıq xarakteri hər zaman sahə qəzetlərinə, bölgələrdə nəşr olunan dövrü mətbuat üçün də örnək kimi qəbul olunmuşdur. Açıq deyilməlidir ki, bu gün də qəzetin həyatında baş verən hadisələr və yeniliklər, bütövlükdə milli mətbuatımızın tarixində baş tutan önəmli fakt və hadisələr kimi dəyərləndirilməkdədir.

Bir məsələni də unutmamalıyıq ki, “... dövrü üçün birinci rəsmi partiya və dövlət qəzeti olan “Kommunist” kütlənin siyasi və mənəvi tərbiyəçisi kimi fəaliyyət göstərirdi. Bu qəzet həmişə tarixi hadisələrin mərkəzində olmuş, xalq kütlələrinə müsbət təsir göstərmiş, respublikanın gündəlik həyatında baş verən bütün məsələlərin həllində siyasi rəhbərliyin mühüm təbliğat vasitəsi olmuşdur. Bir məsələni unutmamaq olmaz ki, bu qəzet orqanı olduğu rəhbər təşkilatın siyasətini yerinə yetirməyə borclu idi, onun vəsaiti ilə nəşr olunurdu, amma bununla belə o milli təəssübkeşliyini heç vaxt unutmamış və həmişə bunun cəzasını çəkmişdir” [8, s. 6].

Sual oluna bilər ki, qəzətdən tələb nə idi? Təbii ki, sovet ideologiya maşınının tələbləri

qəzet səhifələrində mövcud ideologiyanın cəmiyyətə xoşbəxtlik, bərabərlik gətirəcəyinə inandırmaq, əməkçi insanın fədakarlığını tərənnüm etmək, baş verən milli haqsızlıqlara göz yummaq, milli əhval-ruhiyyəni aşağılamaq və bu kimi digər şeylərdən yazmaq. Əli qələm tutanlar bu cür yazmağa məcbur edilirdilər. Əks təqdirdə, müsavətçi, alçaq, millətçi, pantürkist... kimi damğalar irəli sürülür, birbaşa yeni qurulan cəmiyyətin düşməni, keçmişin tör-töküntüsü kimi hədəfə çevrilirdilər. Bu az imiş kimi, bütün qohum-qardaşları və ailə üzvləri də xalq düşməni elan edilirdi. Digər tərəfdən cəmiyyətin bu real iyrencliklərini “tərənnüm” edən qəzet həm də yaxın tariximizin olaylarını və qanlı yazılmış tarixinin bugünkü nəsilərə və gələcəyə çatdırılmasında ən dəyərli vasitədir. Hadisələrin təşkilində qəzetin rolunun nədən ibarət olduğuna birmənalı qiymət verilməsi nə qədər çətin və ziddiyyətli olsa da, günün həqiqətlərinin təhrif edilmədən mümkün olan bir şəkildə cəmiyyətə çatdırılması qəzetin ən böyük xidməti olmuşdur.

Nəhayət “Kommunist” qəzeti repressiya qurbanları sırasında. Qəzetin səhifələrində yer alan çoxsaylı məqalələrə diqqət etməklə deyilənlərin xeyli dərəcədə rənglənmiş və lazımlı tonlarla cəmiyyətə çatdırılmasının şahidi oluruq. Bütün tale və həyat yolunu Azərbaycanla bağlayan, xalqın xoşbəxtliyini öz xoşbəxtliyi bilən, ADR-nin Türkiyədə ilk səfiri olmuş Yusif Vəzir Cəmənəzəminli “Kommunist” qəzetində bu cür tənqid olunurdu: “Yusif Vəzir sovet ədəbiyyatının ona vermiş olduğu imkanları doğrultmaq üçün bugünkü həyatımızdan və yaxud köhnə müsavət quruluşunu ifşa edəcək əsərlər yazmaq əvəzinə özünü keçmiş qədim tarixi dövrlərə atır və öz mövzularını oradan seçir. O, “Qızlar bulağı”, “İki od arasında” kimi bu gündən çox-çox uzaq əsərlər yazmışdır. Halbuki Yusif Vəzir öz iştirak etdiyi Müsavat hökumətinin avantürasını, şovinizmini və xalqı soymasını “Qızlar bulağı”ndan daha asan yaza bilərdi. Bəs nə üçün yazmayı? Nə üçün o, Müsavat hökumətinin Azərbaycan xalqını çapıb-talamasını göstərməyir? Sovet yazıçısı adını daşıyan bir şəxs üçün ölkəmizdəki parlaq qalibiyyətlər maraqsız qala bilərmidi?” [21]. Eləcə də həmən məqalədə Tağı Şahbazi belə təqdim olunurdu: “Vaxtı ilə cibində partiya bileti daşıyaraq orda-burda millətçi fikirlər yürüdən, nəinki bolşevikə, hətta adi bir sovet vətəndaşına belə layiq olmayan meşşan, ikiüzlü fəaliyyətlə məşğul olan Tağı Şahbazi... bütün yaradıcılığı bir xoruza yük ola bilən bu yazıçı haqqında olduqca şişirdilmiş fikirlər söylənilirdi” [21].

Səhifələrində müntəzəm olaraq yer alan bu cür yazılarla demək olar ki, qəzetin hər bir sayında rastlaşmaq olur. Hədəf isə Azərbaycan xalqının qəddar düşmənləri olan “...Ruhulla Axundov və Mikayıl Hüseynovun yardımını və ittifaq rəhbərliyinin sinfi sayıqlığını itirməsi, siyasi korluğu, çürük liberalizmi sayəsində hər boyalı xalq düşməni, yapon-alman-faşist agentləri, trotskist, müsavətçi, pantürkist ünsürlər-Əli Nazim, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Yusif Vəzir, Sanılı, Seyid Hüseyn, Musaxanlı, Müşfiq, Mümtaz, Qantəmir, Sultan Məcid Qənizadə, Talıblı, Qurban Musayev, Tağı Şahbazi, Mikayıl Rəfili, Əli Razi və Zinət Zakirov” kimi Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqına “soxulmuşlar” idi [10].

“Kommunist” qəzetində bu cür iddialar təkcə Yusif Vəzir, Hüseyn Cavid üçün deyil, eyni zamanda pantürkist olmasına görə Əhməd Cavad və Əhməd Cavadın “quyruğu” kimi tənqid olunan Mikayıl Müşfiq haqqında da söylənilirdi. Əhməd Cavad haqqında deyilən “tənqidi fikirlər”, əslində tənqid və ədəbiyyatdan çox-çox uzaq qeyri-ciddi, eyni zamanda haqsız bir ittihamdır: “Əhməd Cavad Azərbaycan xalqının ən qatı düşməni olan Müsavat hökumətinin sevimlisi və dərslük edən şairi olmuşdur. ...özünün ən səmimi şeirini, müsavətin erməni-azərbaycanlı əməkçilərinin qanı ilə boyanmış və Azərbaycan işçi və kəndlilərinin ingilis imperialistlərinə və Türkiyə sultanlarına satılması ilə möhkəmlənən bir mürdar bay-

rağına həsr etmişdir.” Hətta təqdim olunan digər bir məqalədə göstərilirdi ki, Azərbaycan Sovet Yazıçılarının III plenumunda çıxış edən Azərbaycan K(b) P MK kultur-maarif şöbəsinin müdiri Hökumə Sultanova “...Əhməd Cavadın murdar sifətini bütün çılpalığı ilə açmışdır” və plenum “17 il ərzində öz düşmənçilik duyğularını ...dəyişmədiyi üçün Əhməd Cavadı yazıçılar sırasından xaric etmişdir [4].

Bir az sonra başqa bir müəllif Ə.Əkbər bir az da irəli gedərək yazırdı: “Musavatçıların əl tulası olan Müşfiqin həyasızlığı o dərəcəyə çatmışdır ki, o, irəliləyən sovet ədəbiyyatına müqavimət göstərmiş, ... sovet yazıçıları ittifaqının rəhbərləri S.Şamilov və S.Vurğunun qanadı altında son günədək öz kontrrevolusyon pozucu işlərini yeritməyə imkan tapmışdır” [7].

Eyni ittihamlar həmçinin dövrün alimləri, aktyorları haqqında da deyilirdi. “Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının burjua nasionalistlərinin əlaltılarından təmizlənməsi” [5], “Saf, revolyusion Azərbaycan dili haqqında” [20] adlı məqalələrdə Ülvi Rəcəb, Mirzağa Əliyev, Möhsün Sənani, Fatma Qədri, Şəmsi Bədəlbəyli, Rüstəm Səidov kimi sənətkarlarımızın teatr sənətimizə, dilçi alimlərimiz Bəkir Çobanzadə, İsmayıl Hikmət, Vəli Xulufu kimi alimlərimizin Azərbaycan dilinə vurduğu “ziyanlardan” danışılır.

Gənc tədqiqatçı Gülər Qasımova bu cür ittihamların yer aldığı “Kommunist” və “Gənc işçi” qəzetindən toplamış materialların bir qismini “Açıq ədəbiyyat” adlı kitabçasında təqdim edir. Bu materiallar repressiyaya məruz qalan yazıçıların arasındakı münasibətlərlə yanaşı, onların qəzet səhifələrində hər cür amansızcasına əsla tənqid yox, təhqir olunduqları məqalələrin bir qismini təqdim edir. Eyni zamanda dövrün qəzetlərində yazılanları lirik bir rıccətlə təqdim edən müəllif yazır: “Bu gün o dövrün şairləri haqqında çox danışılır. Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid və daha kimlər... Onların bir çoxları hətta bütləşdirilir, onları tənqid tabulaşmış artıq. Bu gün Cavid deyərkən gözümüzün qabağında yeyən, içən normal şair gəlmir. Biz faciəli həyat təsəvvür edirik, Cavidin kədərli üzünü görürük. Cəfər Cabbarlı deyəndə heç kəs müasirləri ilə intriqalar yaşayan bir yazıçı, dramaturq təsəvvür etmir... O saralmış və unudulmuş qəzet səhifələrində nə məqalələr, nə yazılar vardı” [12].

1937-38-ci illərin repressiyası hətta qəzetin sovet rejiminə və ideologiyasına can-başla xidmət edən əməkdaşlarından da yan keçməmişdir. Qəzetə redaktorluq etmiş Ə.Qarayev, R.Axundov, B.Talıblı, H.Cəbiyev, tanınmış yazarlar X.İbrahim, F.Ağzadə, qəzet ilə əməkdaşlıq edən neçə-neçə yazıçı-şair millətçi damğası ilə qətlə yetirilmişlər. Repressiya qurbanları olan əməkdaşların kimliyinin, xidmətinin nəzərə alınmaması da göstərir ki, bu əslində millətə qarşı qırğın siyasəti olmuşdur. Məmməd Əmin, Əli bəy Hüseynzadə rejim ilə düşmən olanda, “Kommunist” qəzetinin redaktoru olan, eyni zamanda daha yüksək vəzifələrin etibar edildiyi Ruhulla Axundov Sovet Azərbaycanının ən böyük ideoloqu idi. Proletariatın dahi rəhbərləri Marks və Leninin əsərlərini ilk dəfə Azərbaycan dilinə çevirən də, Marksın həyat və fəaliyyətini Azərbaycan oxucusuna təqdim edən də, “Kapital”ı bəşərə yol göstərən əsər adlandırılan da o idi. Hətta 1927-ci ildə Lenin haqqında “Böyük alimlər, məşhur ustadlar, nəhayət “124 min” peyğəmbərlər hamısı bir yerdə və hər birisi təklikdə unudular, lakin Lenin unudulmaz; çünki bunların hamısının bir yerə yığsan bəşəriyyətin dirilməsi yolunda Leninin etdiyini edə bilməyiblər” [1] deyən də o, idi. Amma Lenini tərcümə edən, ölümünə qədər Leninə inanan bu böyük ideoloq 1937-ci ilin dekabrında işə gedərkən həbs olundu və 1938-ci ildə Leninin doğum günü-22 aprelə güllələndi. M.Bağirov məhkəməsində Ruhullanı vicdanlı kommunist adlandırır [14]. Rəsulzadə isə 1952-ci ildə haqqında bu cümlələri yazmışdı: “...müsavətçilik və panturanizmə qarşı amansız mübarizə aparan Ruhulla Axundov, “panturanizmin zəhərli bir nümayəndəsi və “müsavət partiyasının zavallı bir agenti” kimi günahlandırıldı” [17].

Nəticə. Təbii ki, belə bir zamanda Moskvada hazırlanan və əyalətlərdə həyata keçirilən bu qırğın siyasətinin məqsəd və məramında Türkiyəyə qarşı üzdə dostluq, amma əsil həqiqətdə isə ciddi bir düşmən mövqə sərgilənməkdə idi. Hətta İkinci Dünya müharibəsinin başladığı vaxtlardan başlayaraq bir sıra diplomatik görüşlərdə tədricən dilə gətirilən bu mövqə faşizm üzərində SSRİ-nin qələbəsinin yaxınlaşdığı zamanlardan başlayaraq Stalinin Türkiyəyə qarşı qaldırılan torpaq iddialarını, boğazlarla bağlı yeni müharibə təhlükəsi yaradan haqsız tələblərini təqdim edən məqalələr də mətbuatın gündəmində olmuşdur.

Bunu irad olaraq hansısa tərəfin və ya qəzetin yaradıcı heyətinin üstünə qoymaq da düz olmazdı. Amma bəlli olan odur ki, hər bir dövlətin özünün xarici siyasəti müəyyən qaydalara uyğunlaşdırıldığından və diplomatik münasibətlərin də bəlli maraqlar çərçivəsində qurulduğundan kimisə günahlandırmaq fikrindən də uzağıq. İkincisi və ən əsası da bu deyilənlər mətbuat üzərində sovet ideologiyasının qoyduğu senzuranın tələblərindən irəli gəlmiş, bu sahədə aparılan ideoloji siyasətin tərkib hissəsi olmuşdur. Deyək ki, uzun illər ölkələr arasında, xüsusən də SSRİ-Türkiyə münasibətlərində özünü büruzə verən bəzi diplomatik qalmaqallar və onların incəlikləri diplomatik danışıqların mövzusu olmuş, məqsədli şəkildə ictimaiyyətdən gizlədilmişdir. Mətbuatda yer alanlar isə bir az fərqli mövzunun söhbətidir. Belə ki, hamımıza yaxşı məlumdur ki, SSRİ-də KİV-in nə yazacağını da kommunist partiyası müəyyənləşdirirdisə, Türkiyədə bu məsələ bir az başqa şəkildə, indiki dildə desək, xeyli dərəcədə demokratik bir yolla həllini tapmaqda idi. Ona görə də mətbuatın da yaydığı məlumatlarda bu kimi amillər, bir az yumşaq desək, mütləq qaydada nəzərə alınmalı idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov R. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1977, 206 s.
2. Atatürkün Soylev və Demecleri. C. III, Ankara, 1989, s. 133-136.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi (ARMDA): f. 28, siy. 1, i. 68, v. 12.
4. Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı plenumunun yekunları. "Kommunist" qəz., 1937, 28 mart.
5. Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının burjua nasionalistlərinin əlaltılarından təmizlənməsi, "Kommunist" qəz., 1937, 30 sentyabr.
6. Bağırılı A. Sovetlər dönəmində Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələri / I. Millətlərarası Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri sempozyumu, Kastamonu, 2016, 12-14 mayıs.
7. Əkbər Ə. Ədəbiyyatda düşmən qalıqları axıradək ifşa edilməli, "Kommunist" qəz., 1937, 20 iyun.
8. Həsənov H. Azərbaycanın milli maraqlarına və dövlətçilik məfkurəsinə sədaqətlə xidmət etmiş mətbuat orqanı. "Xalq" qəz., 2015, 29 avqust.
9. Aslan K. XX əsrdə repressiyalara məruz qalanlar. Bakı: Azərnəşr, 2011, 296 s.
10. "Kommunist" qəz., 1937, 14 iyun.
11. İsmet İnönünün TBMM-deki konuşmaları. 1920-1973. II c. (1939-1960), Ankara, 1993.
12. Qasımoğlu G. Açıq ədəbiyyat. Bakı: Qanun, 2013, 88 s.
13. Материалы февральско-мартовского пленума УК ВКП (б) 1937 года // Вопросы истории, 1994, № 01, с. 26.
14. Məmmədov A. Baş tutmamış çevriliş. Bakı: El-Alliance, 2007, s. 280.
15. Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны. Москва, 1976.
16. "Правда" газ., 1941, 25 декабря.

17. Rəsulzadə M.Ə. "Azərbaycan" jurnalı, Ankara, 1952, 1 sentyabr, yıl:1, sayı: 6.
18. Rusiya Dövlət Sosial Siyasi Tarix Arxivi (RDSSTA): f. 558, siy. II, iş 388, v. 9-12.
19. Süleymanov Elxan, Zülfüqarlı Məhərrəm, Musayev Dəyanət. Şamaxı qırmızı terrorun hədəfində (1930-40-cı illər repressiyaları). Bakı, 2012.
20. Saf, revolyuson Azərbaycan dili haqqında. "Kommunist" qəz., 1937, 17 iyun.
21. Şamilov S. Ədəbiyyatda bolşevizm ideyalığı uğrunda. "Kommunist" qəz., 1937, 12 mart.

Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: tuqay59@mail.ru

Namiq Ahmadov

AZERBAIJAN PRESS IN THE YEARS OF REPRESSIONS (BASED ON THE "COMMUNIST" NEWSPAPER MATTERS)

The 30s of the Soviet empire was marked by the genocide of intellectuals in the history of society. Inclusion of the accusations of "Kamalism", "pan-Turkism" and "Turkism" into the expanding range of charges of the red terror in the USSR was being presented as coup attempts and plots "against the USSR and the state". The Azerbaijani press, including the "Kommunist" newspaper, which was published in such a controversial period, has done its utmost to pursue some progressive traditions in the face of all the fears and prohibitions and managed to assert itself with its noteworthy services though together with its contradictions. At the time when the Academy of Sciences has not been established and the literary-artistic organizations have just been formed, the editorial office of the "Kommunist" newspaper became a principal spiritual center, which has gathered national scientific-cultural forces around itself. The newspaper has been able to prove itself also as an important creative school helping in developing and formation of a pool of national journalists.

The objective factor of the lack of any information about the friendship and fraternity relations with Turkey that we observe in the republic's press media of that time was connected with the prohibitions of the communist regime. But the accusations and repression brought by the red terror that practiced on a wide scale since the early 1930s have not spared the lives of the staff of the "Kommunist" newspaper as well, which was the first official newspaper of the party and the state, the main exalter of the communist-Bolshevik ideals. A.Garayev, R.Akhundov, B.Talybly, H.Jabiyev, who were editors-in-chief of the newspaper, well-known writers Kh. Ibrahim, F.Aghazade, and many other writers and poets who cooperated with the newspaper convicted as nationalists and put to death. The fact that the identities of the employees, who were the victims of repression, and even their services for the benefit of the Soviet regime, were neglected also shows that it was, in fact, a policy of massacre against the whole nation.

Keywords: *Soviet Empire, Turkey, victims of repressions, "Kommunist" newspaper, accusations of "Kamalism", "Pan-Turkism" and "Turkism".*

Намиг Ахмедов

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПРЕССА В ГОДЫ РЕПРЕССИЙ
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ГАЗЕТЫ «КОММУНИСТ»)**

30-е годы Советской империи вписаны в историю общества как история кровавых расправ, история геноцида. В частности, эта история, которая включена в историю народов тюркского происхождения как годы репрессий, на самом деле была направлена на то, чтобы стереть азербайджанцев как нацию. К числу основных обвинений красного террора, развернувшихся в СССР, относились также обвинения в “камализме”, “пантюркизме”, “тюркизме”, которые были представлены в прессе как «антисоветские и антигосударственные» попытки. Азербайджанская пресса, в том числе газета «Коммунист», издававшаяся в столь неоднозначный период, несмотря на все опасения и запреты, пыталась продолжить ряд прогрессивных традиций и смогла проявить себя как своими противоречиями, так и значительными заслугами. В период отсутствия Академии наук и образования новых литературных и художественных организаций, редакция газеты «Коммунист» стала главным духовным центром, собравшим вокруг себя национальные научные и культурные силы. Газета смогла зарекомендовать себя как важная творческая школа в обучении и становлении национальных журналистских кадров.

Объективным фактором отсутствия в СМИ республики информации о дружеских и братских отношениях с Турцией в этот период являлось запретом коммунистического режима. Однако обвинения и репрессии красного террора, развернувшиеся с начала 1930-х годов, не обошли стороной и сотрудников первой официальной партийной и государственной газеты «Коммунист», являющейся приверженцем коммунистических и большевистских идеалов. Под маркой националистов были убиты А.Гараев, Р.Ахундов, Б.Талыбли, Г.Джабиев, известные писатели Х.Ибрагим, Ф.Агазаде и многие писатели-поэты, сотрудничавшие с газетой. Тот факт, что не учитывалась личность и заслуги ставших жертвами репрессий сотрудников перед советским режимом, свидетельствует о том, что на самом деле это была политика резни против нации.

Ключевые слова: *Советская империя, Турция, жертвы репрессий, газета «Коммунист», «камализм», «пантюркизм», «тюркизм».*

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 18.06.2020

Son variant 27.08.2020